

צחוק עשה לי א-להים

עדו גנרם

הצחוק ועבודת ה' – האם יש קשר ביניהם?
במאמר זה ננסה, ברצינות, למצוא נקודות טובות גם בצחוק;
נעיין בסוגיו השונים – ליצנות, שטות, בדיחות וצחוק;
ונראה כיצד יכולה להיות עמדת הצחוק – עמדתו של עובד ה':

לע"נ משה בן רחל

לכאורה, מאמר על צחוק אינו שייך לנוף המאמרים התורניים, אם לא כשהוא בא לשלילתו. נראה כי לעובד ה' אין כל קשר לצחוק. להפך, אין כמו הצחוק לריחוק בעולמם של חז"ל. החל מהוראות כמו "אין עומדין להתפלל... מתוך שחוק"¹, ועד לקביעה הנחרצת כי כל ליצנות אסורה, חוץ מליצנות של עבודה-זרה². טיבעה של הליצנות שהיא מוזילה ערכם של דברים, וליצנות אחת דוחה אלף תוכחות. מי שמבקש לייחס חשיבות מוחלטת, שלמה, א-להית לדברים – לתורה וכד', מוכרח לדחות את הליצנות מכל וכל. כת ליצנים היא מארבע כיתות שאינן מקבלות פני שכינה.

אולם, כל יהודי ובפרט מי שאמוץ על דרך החסידות, יודע כי "לית אתר פנוי מיניה", ו"כל פעל ה' למענהו"³; כל דבר וכל כוח המתגלה בעולם הוא דרך ומסילה העולה בית א-ל, ולא ייפקד מקומו של הצחוק – גם ממנו ניקח לעבוד את ה'.

יתירה מזאת – אחרי אלפיים שנות גלות, אנו נושאים את עינינו ליום בו "היינו כחולמים", ומה כתיב בו? – "אז ימלא שחוק פיננו"⁴! לכן ודאי שמקום חשוב יש לשחוק בחיינו ובעמידתנו נוכח פני ה'.

1. ברכות לא ע"א
2. סנהדרין סג ע"ב
3. משלי טז ד
4. תהלים קכו ב

אקדים ואודה: אף שנעזרתי במהלך כתיבת המאמר ולפניה בספרי מחקר שונים בנושא, אין זה מאמר מקיף על כל משמעויות הצחוק. אין כאן התייחסות לצחוק היסטורי למשל, או להיבטים פיזיולוגיים שונים. מטרתי הייתה רק לתת קריאת-כיוון אחת על מקומו של הצחוק במובנו הרווח והנפוץ, השייך לשמחה ולהומור, בעבודת ה' של כל אחד ואחד.

מה מצחיק?

הצחוק עניין חוקרים רבים לאורך כל הדורות, מאז אריסטו ועד אחרוני הפילוסופים והפסיכולוגים בני ימינו. כל אחד ניסה להגדיר את הצחוק ולהבין מה עיקר תוכנו ותכונתו. מעניין לציין כי בחלק מהספרים מופיעה הגדרתו של האדם כ"בעל חיים צוחק". הדיבור, שנחשב תמיד כמיחד את האדם, הרי שייך גם במספר חיות אחרות. ישנם מספר סוגי קופים וכן כלבים שאפשר להביאם לומר מעט מילים, בשפתם שלהם. אולם צחוק כצחוקו של האדם – ולא כצחוק הצבוע, שהוא דומה רק בצליל, ולא באופי התגובה – אין אצל בעלי החיים.

דבר נוסף המופיע פעמים מספר במחקרים הללו הוא פירושה של המילה 'הומור' בלטינית – שהוא רטיבות, או בצורה מעט מדויקת יותר: לחלוחית. להומור, כמו לחלוחית, ישנו כוח של הכנסת "טריות" כלשהי, של תוספת תנועה ועניין לסדר החיים הקבוע וה"יבש"⁵.

אולם, התכונה המאפיינת הבולטת ביותר של הצחוק היא ההפתעה. כמו בדוגמא הקלאסית, אדם המתיישב על הרצפה בסוף טיול מפרך אינו מהווה סיבה לצחוק, אולם אדם המחליק על קליפת בננה באמצע הרחוב בצהרי היום ומתיישב – על כרחנו יגרום לנו לפרוץ בצחוק. בכל בדיחה, השינוי⁶ הפתאומי מהצפוי הוא המביא אותנו לצחוק.

כאן בא לידי ביטוי ראשיתו של הקשר בין הצחוק ובין עבודת ה', שכן ההפתעה נגרמת מהופעת חידוש שעד עתה לא היווה חלק מהנתונים שלפנינו. יש בה התערבות של גורם חיצוני לעולם המוכר לנו, ומעין צוהר להכיר במציאותה של נקודת מבט אחרת. מעין נקודה ארכימדית לעולם (כך נבין גם את מה שהוזכר, שבעלי חיים, שכל חייהם חומר, אינם צוחקים, משום שלהם אין קשר עם מה שמחוץ לעולם הזה, ורק האדם שנברא בצלם א-להים יכול להכיר במציאות שמעל לו ולבריאה כולה). בתוך עולם ההעלם בו אנו שרויים ניתנת לנו, לפתע, כפשוטו, האפשרות להביט על העולם ממקום אחר, או בעצם להביט אל מקום אחר – "מקומו של עולם", הגדול מעולמנו לאין ערוך.

5. עיין עקבי הצאן, מאמר עבודת א-להים, עמ' קמג, על הקשר בין המים והתנועה. ביחס בין חלקי התורה.
6. השינוי הוא השינוי שבהומור. ועיין עוד בהמשך לגבי משחקי מילים שכאלה.

אולם, עינינו הרואות שלא כל הצחוקים – מאמינים. אין זו דרך 'אוטומטית' לגילוי ה' בעולם. נראה כי עיקר כוח הצחוק הוא ב"סור מרע", בניתוק ממצייאות העולם הזה השגרתית.

דומה כי ניתן לחלק את היציאה מנקודת המבט הרגילה לשלוש דרכים בהן היא מתגלה. יש מהן נדרשות לשבח, ויש מהן נדרשות לגנאי.

ליצנות

לפנות בוקר שמע קול חוכא⁷ גדולה מאד מאד על פני כל היער, שהיתה מתפשטת קול החוכא על פני כל היער, כי היתה חוכא גדולה מאד מאד, עד שהיה האילן מזרעזע ומתנענע מן הקול. והוא נתבהל ונתפחד מאד מאד מזה... ובכל לילה, סמוך אל היום, נשמע קול החוכא הזה, עד שכל האילנות רועשים ומזדעזעים.

סיפורי מעשיות לר' נחמן מברסלב, מעשה מבן מלך וכן שפחה שנתחלפו

בפשטות, היכולת להביט ממקום אחר היא היכולת להביט מלמעלה למטה. הצחוק, מנקודת מבט כזו, הוא הציניות הלעגנית⁸. שיאו של גילוי זה הוא "הצחוק השטני", שמצוין אצל חוקרים כדבר המפחיד ביותר בני אדם. מבחינת המפוחד, מחדד הצחוק את ההכרה בכך שמהלך האירועים בו הוא נתון נשלט על-ידי גורם זר.

אולם מבחינת הצחוק עצמו, יש בצחוק הציני עמדה הפוכה. לא יכולת לשאת עיניים אל מקום אחר מתעוררת כאן, כי אם קביעה כי מקומך שלך הוא החיצוני למציאות, והקטנת העולם הזה להיות מושפל ונמוך ממה שהוא. בצחוק כזה ישנה אמנם יציאה מן החיים, אולם לא אל חיים עליונים יותר ואל מה שמעל החיים, אלא אל המוות. זהו צחוק מצמית, וכפי שהזכרנו יש בו יותר לעג מצחוק, כיוון שהוא עוקר כל חשיבות וערך ומכבה כל להט.

צחוק של מוות שכזה, הוא הצחוק אשר ממנו הוזהרנו להתרחק מכל וכל, אולי אף באופן של ייהרג ואל יעבור. שלוש העבירות של ייהרג ואל יעבור מכונות כולן בשם צחוק: במלחמת אנשי דוד עם מחנה איש בושת אומר אבנר "ישחקו הנערים לפנינו"⁹. יצחק¹⁰ אבינו מצחק את רבקה אשתו, ודרשו תז"ל שזו

7. דהיינו צחוק.

8. אריסטו, בדבריו על הצחוק, מתייחס לתינוק כגורם צחוק כיוון שהוא מכוער ונחות באופן בלתי מזיק לנו, ולכן אנו עליונים עליו.

9. שמואל ב ב יד

10. יצחק, כשמו כן הוא, עניין גדול יש לו עם הצחוק, ואי"ה בהמשך המאמר יבוארו הדיברים באריכות.

לשון תשמיש¹¹, ועל ישמעאל המצחק נאמר¹² שהכוונה היא לעבודה זרה. ה"זרות" שבעבודה הזרה מתייחסת גם לאדם החוטא בה: הכפירה במקור חיי החיים, בה' יתברך, היא בעצם יציאה מכללי המשחק הראויים בעולם הזה, על-ידי נטילת המשמעות מדברים הראויים לה, לטובת דברים פחותי ערך. היציאה למקום זר שכזה היא הליצנות הצינית בה עסקנו. זוהי מידתו של עמלק, הכופר בכל השגחה עליונה ומייחס למציאות רק תכונה מקרית – "אשר קרך בדרך"¹³ – כביכול בהפתעה.

צחוק מי שצחוק אחרון

אכן, גם ללעגנות כפרנית כזו יש מקום, והיא במידה כנגד מידה – כל ליצנות אסורה מלבד ליצנות מעבודה זרה¹⁴. כמו שמצאנו אצל אליהו בהר הכרמל, המעודד את נביאי הבעל לצעוק חזק יותר לאלהיהם, שמא הוא טרוד או "אולי ישן הוא"¹⁵. כאשר מייחסים משמעות יתר לעולם הזה ולכוחות הטבע, עד כדי עבודה זרה, טוב ללעוג לזרות זו ולשבור אותה. כך גם ב"תירוץ" הציני של אברהם אבינו במדרש המפורסם, שבא הפסל הגדול ושבר את כל הפסלים...

מי שמשמש בצחוק לא כפתח ליציאה מקטנות העולם, אלא כדי לבסס את גדולתו בעולם על פני אחרים באמצעות השפלתם, ראוי לכל הרחקה. גם עונשו הוא באותו מטבע: הוא לא יזכה לגילוי מה שמעבר לעולם – "כת ליצים אינה מקבלת פני שכינה"¹⁶.

שטות

ענה ואמר: כפי הנראה שאי אפשר לבוא לשמחה כי אם ע"י ענייני שטות, לעשות עצמו כשוטה ולעשות ענייני צחוק ושטות וכד'. שיחות הר"ן כ

עד כה עסקנו במי שאינו מכיר בפתח לעולמות העליונים, מי שטוב לו בעולם הזה לבדו. אולם מי שנתון במיצרי העולם הזה, ומשווע להיחלץ ממצוקותיו מעט, להתגבר על דאגת לבו ולהסיחה מדעתו, מה דינו? האם גם לו נאמר כי כל ליצנות אסורה?

11. ילקוט שמעוני קיא

12. בראשית רבה פרשה נג יא

13. רבדים כה יח

14. סנהדרין סג ע"ב

15. מלכים א יח כז

16. סנהדרין קג ע"א

מסתבר שלא. מצווה גדולה להיות בשמחה תמיד¹⁷, ומי שנתון במיצרי העולם הזה, ודאי נתיר לו לצחוק כדי לקיים מצווה גדולה זו. על דרך זו אומרים בשם רבי נחמן מברסלב כי מותר לצחוק על כל דבר בעולם, מלבד שלשה דברים: על עצמו, על אנשים אחרים ועל הקב"ה. אותה ליצנות צינית, כיוון שהיא פוגעת, אסור לכוונה על מטרות חיות, אולם "יריות שמחה" יהיו מותרות. כאן כבר מדובר בהתנתקות ממצואות החיים לטובת היכולת להתכונן על מקומנו מעולם אחר, לכן נעשית הקטנת העולם הזה באמת מבחוץ לו, כדי להתחבר אל מה שמעבר¹⁸.

להראות לעצובים את א-להים

כך מצאנו את רבה, שפתח את שיעורו במילתא דבדיחותא, ואחר-כך "יתיב באימתא" ועסק בתורה¹⁹. ליכולת ללמוד תורה, אי אפשר להגיע מתוך עסק בעולם הזה. הרב, שכבר בא מתוך התורה שאותה הוא עומד ללמד, מגיע פה כביכול מלמעלה למטה, וכדי לפתוח לתלמידיו את השער לתורה, הרי הוא פותח במילי דבדיחותא, מוציא את תלמידיו ממקומם, ומתוך כך הם ניגשים לעסוק בתורה.

כאשר נשאל אליהו בשוק, מיהם בני העולם הבא, הרי הוא מצביע על שני אנשים, שזכותם היא שהם "אנשי ברוחי"²⁰. עניינם הוא לחפש את העצובים ולשמח אותם – אפילו ע"י ענייני צחוק ושטות²¹.

17. ליקוטי מוהר"ן תניינא כד
  18. עיין כתר שם טוב לו (הדברים שם שייכים גם לבחינת השטות וגם לבחינת הבריחות שבדברינו).
  19. שבת ל ע"ב
  20. תענית כב ע"א
  21. אחד המעטים שמתייחס בצורה מעמיקה לצחוק ולצדדיו החיוביים הוא ר' שמחה בונים מפשיסחא. יש בספריו התייחסות לעניין בכמה מקומות, ולא עוד אלא שבספרו "קול שמחה" על פרשיות התורה, מופיעה בפירוש "הלצה": בפרשת בראשית, כאשר הוא שואל כמה חטא אדם הראשון, הרי אשתו נתנה לו לאכול, והוא לא בקי במטבח ובסודותיו! אלא שאכל כאשר לא היה רעב ולכן נענש... לכאורה – הלצה. למעשה, דווקא כאן ראויה ההלצה לבוא, שכן אכילה ללא צורך ורעב, יש בה אותו היסח הדעת מן המציאות, והתעסקות בעונג האכילה בלי קשר למטרתו, היא היא מהותו הפנימית של הצחוק, ועל כך בדברינו בהמשך.
- גם זלוול בדברים בעלי משמעות – הציווי שלא לאכול מעץ הדעת, שהיה האיסור היחיד אז וחצי מכלל המצוות שהיו – הוא השפעת הצחוק הציני שהזכרנו, שהשלכותיו יכולות להגיע כאמור עד למחיקת כל ערך, וממילא שטטוש בין טוב ורע ואכילה מעץ ההבדלה הזו.

בדיחות

עד כאן דיברנו על צד ה"סור מרע" שבצחוק, תרתי משמע: גם הצחוק הרע שיש לסור ממנו, וגם השחוק המסיר אותנו מרוע העולם. אולם גם פן נוסף יש לצחוק, זה של "עשה טוב" כשלעצמו, לא רק כ"הכשר מצווה" להיות בשמחה וכו'.

שמחת היצירה

ההומור, הדרך להסתכלות אחרת על הדברים, משפיע בצורה ישירה על היכולת ליצור ולחדש²². הגמרא²³ מזכירה את השחוק כביטוי לדבר גדל ומתפשט. היכולת ליצור, היא מעין השתתפות במעשה בראשית, כבריא המציאות, וכדי לזכות לכך צריך לדעת להתעלות מעל לשגרת החיים הרגילה.

מבואר בחסידות, כי עניינם של מילה או שורש מסוימים, ואפילו אות בעברית, מתגלה גם דרך המקום הראשון בו הם מופיעים בתנ"ך²⁴. הצחוק מופיע לראשונה (ושוב בשנית) בבשורת הולדת יצחק, אצל אברהם ושוב אצל שרה. אחרי שנים של "עמידה במקום", בלי התפתחות, כשמציאות עולם הטבע והמזלות אומרת כולה ש"אברם אינו מוליד"²⁵, מגיעים ההפתעה והשינוי הגדולים, ובני תשעים ומאה מולידים בן. היכולת לברוא (לשון בר – בן), להוסיף על המציאות, באה על-ידי היציאה אל מעל העולם, כמו שאומר המדרש על הפסוק "ויוצא אותו החוצה" – "אמר לו: צא מאצטגנינות שלך"²⁶ – הבט ממעל לכוכבים ולמזלות.

לצון נופל על לשון

הלכות רבות נלמדות בחז"ל באופן של שינוי קל במילים, בצורת קריאתן או פיסוקן: "אל תיקרי חרות אלא חרות"²⁷, "תועבה – תועה אתה בה"²⁸ וכדומה.

22. בספר הומור ואישיות של אבנר זיו (עמ' 211), מופיע מחקר מעניין בקשר לזה: לשתיה קבוצות אנשים ניתנו שאלות ותרגילים זהים בכתב ובצירוף. קבוצה אחת נתבקשה להחזיק בין שפתייהם עפרון או עט וכד'. והנה התברר כי אותם אנשים שהיו מגועים מלחייך בגלל החפץ שבפיהם, השיגו תוצאות נמוכות בהרבה, בפרט בשאלות שהצרכו יצירתיות ודמיון רב יותר.

23. עירובין ג ע"ב, רש"י שם ומסורת הש"ס, על-פי הערוך ערך סחק.

24. סימוכין לכך ניתן למצוא בדברי חז"ל, על הופעתה או אי הופעתה של האות ט' בלוחות הברית, הראשונים או השניים.

25. בראשית רבה פרשה מד ג

26. שבת קנו ע"א

27. אבות פ"ו מ"ב

28. נדרים נא ע"א

כוח החידוש של הלכות רבות באופן כזה של 'משחקי מילים'. גם אנו נאמר, כי "יצירה" היא יציאה מצרה או יציאה ממצור – יציאה מההבנה היחידה האפשרית, למקום שם יתבאר הדבר בצורות נוספות. במסכת נדרים²⁹ מובאות דרשות רבות של משחקי מילים כאלו, כולן מעניין פרשת ערות³⁰, וכולן מפיו של בר קפרא, ש"איש בדחן היה"³¹. במקום אחר בגמרא אף מוזכר בפירוש ש"דרשה כמין הומר"³², לפי חלק מהפירושים – הומר, לשון לחלוחית, כפי שהוכרנו³³ (ואם בכך עסקינן נציין ביחס לכוח היצירה שבצחוק, כי לא בכדי ערכו המספרי של השורש ב.ד.ח. הוא סידרה שגדלה ומתפתחת: 2,4,8...).

קמעים איתך, תישאר³⁴

גם לפני שנדרש לעתיד, יש בצחוק כוח להפיל מחיצות ולצאת מגבולות הפרט של האדם. התלוצצות בין אנשים מעידה על קשר פנימי ביניהם, שנובע מדבר מה שמשותף לשניהם, מעבר לחיי העולם הזה הפרטיים³⁵.

כאשר אדם מבודד, הוא נוח יותר לסביבתו והצחוק משחרר אותו – מבחינה נפשית, וגם מבחינה פיזית³⁶. בגמרא נזכר בכמה מקומות, כי אדם היה מבודד עד כדי כך שהיה מוכן, לו בקשו ממנו, לתת למבקשים את "כל חללי עלמא"³⁷. כן גם על דרך השלילה – מצאנו תלמיד חכם שלא העז לשאול שאלות מחברו, כיוון ש"לא הוה בדיחנא ליה"³⁸. אפשר לומר שהיכולת להתחבר עם הזולת, נובעת

29. שם

30. עיין הערה 53.

31. רש"י נדרים שם

32. סוטה מט ע"א

33. ערוך ערך 'הומר'

34. אני מודע לצליל הצורם שיחושו מספר אנשים בהיתקלם בכותרת זו ובנוספת במאמר, אף על פי כן, החלטתי להשאירן על כנן, כיוון שבצחוק עסקינן, ומתוך עולם ההומור המקובל הן באות.

35. כלל ידוע הוא, כי בעוד שבעצב פעמים רבות אדם רוצה להתבודד עם חוויית כאבו האישי, הרי השמחה היא תמיד זמן לכינוס והתחברות, ואדם צוחק בעיקר כאשר הוא בחברת אנשים נוספים. רבים מעידים כי בעת צפייה בקומדיה או קריאת טקסט מבודח, הצחוק מתגבר פי כמה וכמה כאשר נעשה הדבר בצוותא, לעומת ההנאה והצחוק מאותה חוויה לבד.

36. ברגסון, הצחוק עמ' 33. גם במקומות נוספים, מוזכר כי הצחוק יפה לבריאות הגוף, לשחרור שרירים תפוסים ועוד.

37. שבת עז ע"ב

38. חולין ל ע"א

ממקום חיצוני בו שנינו שותפים, ויכולים להתברר ביחד³⁹ על החיים בעולם הזה.⁴⁰

במובן זה הצחוק כבר איננו רק פתח יציאה, אלא גם פתח כניסה אל העולם הבא. כאן נוכל לשוב אל דברי הגמרא שהזכרנו על פתיחה במילי דבדיחותא לפני הלימוד – אולם לא מצד התלמידים, שצריכים להשתחרר מטרדות ומצוקות חייהם כדי ללמוד, אלא מצד הרב, הרוצה לכוון את תלמידיו אל העונג והשמחה הנמצאים בלימוד, וכדי לפתוח את ליבם ולרמוז להם כביכול על העונג הצפוי להם בסופו של דבר בלימוד, הוא מושך אותם בעונג הבדיחות, שהיא מעין אותם חיי-עולם שבתורה⁴¹. היכולת לבחון את המציאות כולה במבט אחד כולל ומקיף, וכביכול להראות על-ידי הצחוק שבפתיחה את כל העונג העתידי, נובעת מהיכולת להתעלות ולהביט מלמעלה על המציאות כולה.

העולם מצחיק, או צוחקים

העולים בחייהם לעולם הבא סיפרו כי ראו "עולם הפוך". כל מציאות העולם הזה נתבררה כדמיון, כשחוק. על דרך זו, נאמר כי "אסור לאדם למלא פיו שחוק – בעולם הזה"⁴², כלומר: כל זמן שהוא שרוי בתפיסות של העולם הזה, אולם ברגע שאדם מבין כי כל חיי העולם הזה אינם אלא משחק – הרי מותר לו וטוב לו שימלא פיו שחוק.

היכולת להביט מעל, עוזרת להבחין ולזהות את התכלית והעיקר, ובעצם את נקודת האמת שבכל דבר. במדינות בעלות משטר טוטליטרי בהן מגוייסת כל כמה לגיבוי עמדת השלטון מבלי לתת לעובדות "לבלבל אותנו", יש מקום אחד שבו מותר לומר את האמת – במופעי ההומור, סטנד-אפ וסאטירה למיניהם⁴³. חשיפת האמת המרה יכולה להיעשות רק על-ידי המתקתה ברעמי צחוק – רק על-ידי הכרזה כי אנו יוצאים מ"כללי המשחק", כדי להכריז שהכל אכן משחק. אז, בעולם הבא, "ימלא שחוק פינו", כי נבין שכל מציאות העולם הזה אינה אמיתית, וכל חיינו רק "היינו כחולמים".

39. על משחקי לשון כבר דיברנו?

40. על הקושי ביחס אל הסביבה בתוך חיי העולם הזה, ועל היכולת לפתור קושי זה על-ידי "יציאה" אל העולם הבא, עיין "מציץ מן החרכים", במאמר חינום נמכרתם ולא בכסף תיגאלו, בתחילתו ובסופו, עמ' 91-93, 108-109.

41. עיין עין-אי"ה שבת א אות קג

42. ברכות לא ע"א

43. עיין סיפורי מעשיות לר' נחמן מברסלב, מעשה ממלך עניו.

להליץ בהלצה

בדומה לזה, במסכת שבת⁴⁴ עוסקת הגמרא בדין וחשבון שיערוך הקב"ה לעתיד לבוא. הגמרא מספרת כי כאשר הקב"ה מתלונן על עם ישראל באזני אברהם ויעקב הם גוזרים למחותם על קדושת שמו, ורק יצחק אבינו הוא המלמד זכות על ישראל. גם עצם העובדה הזו מפתיעה – דווקא יצחק, שמוכר כבעל מדת הגבורה והדין, הוא המסנר; אבל תוכן דבריו עוד יותר "מצחיק" – יצחק "עושה צחוק" מכל חיי העולם הזה: 20 שנה ראשונות אין עונשין, חצי מהשאר (עשרים וחמש) – ישנים. חצי מהשאר (שתיים עשרה וחצי) אוכלים, מתפללים ונפנים לנקבים, והשאר, נו, נחלק בינינו...

אין לנו אלא לומר שיצחק, שלכאורה כהו עיניו, הוא היחיד שיכול לראות את המציאות כפי שהיא באמת⁴⁵, ובמקום לראות את חיי העולם הזה, יצחק הוא זה שמראה להם את הקב"ה בעיניהם⁴⁶, כפי שמסיימת שם הגמרא. נוכל להשוות זאת לדברינו, כי הליצנות – היא הצחוק בתוך חיי העולם הזה – הינה טעות האסורה מכל וכל. אין ליחס לבשר ודם – ליצחק⁴⁷ – את הכוחות הנעלים מהעולם, השייכים לאבינו-בוראנו⁴⁸, ואין להשתמש בצוהר אל ה', אם נשארם ברמת הקשר בין בני אדם בלבד.

44. פט ע"ב

45. "... ואתם סוברים שאני עיוור, אין אני עיוור כלל, רק שכל הזמן נדמה כעיוור, כי אין לו שום הסתכלות כלל על העולם, מאחר שכל זמן העולם אינו עולה אצלו כהרף-עין, על-כן אין שייך אצלו הסתכלות וראיה בזה העולם כלל..." (סיפורי מעשיות לר' נחמן מברסלב, מעשה משבעה קבצנים).

46. "ומחוי להו יצחק הקב"ה בעינייהו", שבת שם.

47. בתחילה ישראל שם באים ואומרים ליצחק "כי אתה אבינו", ויצחק מתקן את "טעותם" ומפנה אותם אל הקב"ה.

48. בקשר בין יצחק אבינו והצחוק יש להתבונן מעט: מחד, יצחק נקרא על שם הצחוק כבר טרם היווצרו במעי אמו – בפרשת לך-לך, בבשורת היולדו הראשונה (לאברהם לבדו). גם בשורת היולדו השניה מלווה בצחוק שרה, וגם בלידתו מצוין הדבר בשלישית. ומאידך, יצחק מסמל תמיד את מידת הגבורה, העוצרת, מונעת ומגבילה, בניגוד לצחוק המשחרר, וזכור לנו כ"פחד יצחק". יצחק הנעקד הוא סמל היראה, ומה יותר הפך היראה מן הצחוק?

אולם, על-פי דרכנו, היא הנותנת: הגבורה היא ההתגברות, המוסיפה כוח ומכילה בתוכה יותר מאותו תוכן שהיא תוחמת. ניתן לבאר את הדברים במשל יפה: נגסה לדמיין כדור הניטח בעוצמה אל קיר, או אדם הרץ וכולם עצמו בפתאומיות. מתי מגיע האדם או הכדור לשיא עוצמתו? ברגע בו הוא נעצר. בחלקיק השניה שלפני הבלימה, מרוכזת התנופה שהצטברה עד כאן, אולם העוצמה לא באה ברגע זה לידי ביטוי. אפשר שזהו מקור הביטוי 'ככוח' (לעומת 'פועל'): הכוח מרוכז דווקא במקום בו הוא לא 'יוצא לאור'.

כך גם בעינינו: הגבורה וההגבלה רק מסתירה מעיני בשר את הכוח הגנוז במעמקים. ההבטה העליונה של עולם הבא, "עולם הפוך", היא היכולה לראות כל זאת, ולכן יצחק הוא המוצא מאה שערים, מוציא מים מבארות סתומות, ומגלה במעשיו את יכולת הפריון והצמיחה במקומות שנראו בלתי אפשריים. יצחק אוהב את עשו לא משום שהוא מוטעה על

שחוק

לפנות בוקר שמעו שוב קול החוכא הגדולה מאוד כנ"ל. ושאלו: מה קול החוכא הגדולה הזו סמוך לבוקר? השיב לו: זהו חוכא, שהיום שוחק מן הלילה. שהלילה שואלת את היום: מדוע כשאתה בא אין לי שם? ואז היום שוחק ועושה חוכא גדולה, ואחר כך נעשה יום, וזה קול החוכא הנ"ל... והטו אזנם יותר, ושמעו שהוא קול זמרה ונגינה נפלא מאוד, שהוא תענוג נפלא ועצום מאוד לשמוע זאת, שכל התענוגים של העולם כולם בטלים נגד התענוג הנפלא הזה של הנגינה הזאת. ודברו ביניהם שישארו כאן, כי יש להם לאכול ולשתות, ומתענגים בתענוג נפלא כזה. סיפורי מעשיות, המשך המעשה שם.

אולם בכל דברינו עד כה, עדיין היה הצחוק אמצעי ודרך, ולא בעל ערך ו'קובע ברכה לעצמו'. הנוכל למצוא בו גם מעלה שכזו?

בהחלט. בעצם, מהותו העיקרית של הצחוק היא ההנאה לשם הנאה, ללא תכלית נוספת⁴⁹. התענוג הגדול ביותר הוא ההתעסקות עם עניין לשם עצמו, בלא קשר לתכליתו ומטרותיו⁵⁰. כל זמן שאדם פועל לשם מטרה עתידית, הוא לא מסוגל להנות לחלוטין ממעשה ידיו, משום שמחשבתו בעתיד. אולם כשמגיע העתיד המצופה, יכול העמל לנות על זרי הדפנה, ושמחתו שלמה. מילוי הפה בשחוק שיתרחש לעתיד לבוא, כמו כל מילוי, הוא התעסקות מרוכזת ושלמה רק בדבר זה עצמו – הצחוק.

ידו, אלא משום שהוא רואה את כוחו הפנימי ומעלתו, כפי שתבוא על תיקונה לעתיד לבוא (כמובן, אין מקרא יוצא מידי פשוטו, ובכל זאת פעמים רבות באים חז"ל וחושפים נקודת מבט אחרת, לתירוץ מעשים תמוהים של האבות או דמויות אחרות בתנ"ך. כמו מצויה בדברינו השפעה רבה של חסידות איו'ביצא – "מי השילוח" ותלמידיו, ובעיקר ר' צדוק הכהן מלובלין, שבכל דבריהם גילו צדדים חיוביים ו"לכתחילאיים" בחטאים-לכאורה שבתורה. בדרך צחות אמרו כי כשהגיע בעל מי השילוח לגן עדן, קיבלו את פניו כל הצדיקים: עשו הצדיק, בלעם הצדיק וכו'...)

ההפתעה שבצחוק, שהוזכרה לעיל, היא התהליך הנסתר מעיני כל אדם, היוצר את השמחה הגדולה בסופו של דבר. לכן יכול רבי עקיבא לצחוק מול השועל היוצא מבית קודש הקדשים, בראותו את סימני הגאולה הכמוסים בכך (ועל כך עוד בדברינו בהמשך). לא בחינם מזמור 'הצחוק' שלעתיד, "או ימלא שחוק פינור", הוא מזמור הזורעים בדמעה, שברינה יקצורו. האמון בתהליך הזריעה הנסתר נובע מאותו כוח הציפייה לבאות. לכן דווקא ביצחק מצאנו יותר מכל האבות, כי הוא בעיקר זורע וקוצר, ופחות עוסק בצאן ובקר ניידים.⁴⁹ גם באופן גשמי ניכר כי פעמים רבות 'צחוק מתגלגל' הוא צחוק מדבק, הגורם לאחרים לצחוק בלא סיבה אחרת. כיום ישנן 'סדנאות צחוק', בהם באים אנשים כדי לשבת ולצחוק חצי שעה (על-ידי מנחים מומחים לכך), מבלי לשמוע אפילו בדיחה אחת לשם כך!⁵⁰ עיין שמונה קבצים, קובץ ב' שח, על השעשועים בלימוד עיון שלא אליבא דהלכתא, ואכמ"ל.

העולם הבא דומה לטרקלין, כלומר מקום שהוא הוא המטרה, בלי שאיפה נוספת. כל תענוג שבו, אותה 'הנאה מזיו השכינה', הם שעשוע שאין לו תכלית – משום שהוא הוא התכלית. השיבה לגן עדן, בו היו חיי האדם הפשוטים והשוטפים קיום דבר ה'51, מביאה אותנו למצב בו כל מעשינו הם לשם שמים. בגילוי זה שלעתיד לבוא, מבינים כי גם לכל הקשיים שהיו בעולם הזה הייתה מעלה בזכות עצמם, ומי שזוכה לצפות בכל המציאות כך – יחיד דור כרבי עקיבא – יכול לראות שועל יוצא מבית קודשי הקודשים ולשחוק. כאותו מבט 'עיוור' של יצחק אבינו, כך גם רבי עקיבא רואה את תוכנם של הדברים במבט עליין52.

כאשר עוברים מן הלילה ליום, כמו בסיפור של ר' נחמן, מן המבט של עולם הזה הדומה ללילה53, למבט של יום, רואים איך כל עולם הזה, על כל ייסוריו, איננו כלום, ועליו יימלא שחוק פינו. למעלה מזאת, כך ניתן להבחין בתענוג הגדול שיש במה שקודם כה הפחיד אותנו, ולשמוע בכך את השירה הנפלאה ביותר בעולם, שכתוכה נחפוץ להישאר לעולם. זוהי ההנאה-לשם-הנאה אותה הזכרנו לעיל, שאין לה מטרה נוספת מלבד ההנאה עצמה54. באותה מציאות של

51. כאורות הקודש ג עמ' קו, מביא הרב קוק בדבריו משפט הנשמע כציטוט ממדרש – "עכשיו תורה נתתי לכם, לעתיד לבוא חיים אני נותן לכם". בשום מקום לא מצאתי מדרש כזה, ושמעתי גם מחברים רבים שחיפשו ולא מצאו. אם מי שהוא יאיר את עיני בעניין זה, אהיה אסיר תודה לו. מכל מקום, עקרון דומה לזה, אם כי פחות מפורש, אפשר למצוא במדרשים אחרים, כגון "אמר הקב"ה לישראל: בעולם הזה הייתה רוחי נותנת בכם חכמה, אבל לעתיד לבא רוחי מחיה אתכם, שנאמר 'ונתתי רוחי בכם וחייתם'" (שמות רבה פרשה מח ד).

בתורת הרב זצ"ל ניתן למצוא הקשרים רבים של עקרונות כאלה, על-פי מדרשים ורעיונות רבים. המפורסם שבהם הוא חטא הארץ, שהוציאה "עץ עושה פרי" במקום "עץ פרי עושה פרי" – כלומר, נעשתה הפרדה בין המטרה לאמצעי, תוך זניחתו וביטול ערכו של הראשון (אורות התשובה 1 ו, על-פי בראשית רבה פרשה ה ט). החזרה השלמה לגן עדן הראוי תהיה כשישוב טעם העץ להיות כטעם הפרי, וכל דבר יהווה מטרה כשלעצמו. בפסקה הנזכרת מאורות הקודש, דנים גם בדמותו של יצחק, שנזכר אצלנו כבר, עיין בדברינו, ועיין שם בפסקה באריכות. כמו כן, בסוגיה זו מורחבת היריעה במאמרו של הרב יהודה מלמד, עץ החיים ועץ הדעת, פרי עץ הגן ב.

52. בעניין היכולת לחזות בשעשוע הפנימי הזה, והצורך בכך, עיין גם אורות הקודש ג עמ' קפח-קצ.

53. חגיגה יב ב

54. ברצוני להרחיב בקשר לדברים אלו, ביחס בין עריות וצחוק. מטבע הדברים, הנושא הזה דורש זהירות וצניעות, ואשתדל להיות מגלה טפח ומכסה טפחיים.

ראשית כל – לשלילה: שחוק וקלות ראש מרגילים את האדם לערוה (אבות פ"ג מ"ג), ולשון מצחק הוא על עריות – אצל יצחק אבינו, אצל יוסף הצדיק ואשת פוטיפר, ולחלק מהדעות גם ביום שלמחרת חטא העגל. חטא אדם הראשון, על-פי מה שהבאנו קודם מ' שמחה בנונים מפשיסחא, הוא ענף של הליצנות, והוא חטא של עריות – על-פי דברי חז"ל (בראשית רבה פרשה יח 1), שהנחש נתאוה לחוה. וראי שיש להתרחק ממה שעלול להביא לידי ערוה, ככל "אביריהו דעריות".

אחרית הימים, יתברר איך כל מעשה ופעולה העולם הזה הוא גילוי דבר ה' ורצונו, "והיה ביום ההוא יהיה על מצילות הסוס קודש לה"⁵⁵.

אולם היחס הוא נצרך ועצמי, גם בהיתר. הגמרא (ברכות סב ע"ב) מספרת על אחד האמוראים, ש'שח ושחק' עם אשתו! כמו שנזכר בדברינו לגבי אברהם ושרה, הצחוק משחרר את היכולת ליצור חיים חדשים, ולהכניס לעולם את הגורם שמחוץ לו, את השותף השלישי באדם. יתירה מזאת: הז"ל אומרים (בתי מדרשות ב, מדרש אלפא ביתא שכ) כי לעתיד לבוא יחיה כל צדיק עם אשתו, ויזקקו זה לזה ולא יילדו. אולי ניתן גם להזכיר בהקשר לכך כי עשר הקללות שנתקלה חוה ייבטלו אז, וביניהן גם מה שאסורה לשני אנשים (עירובין ק ע"ב). כלומר, אותו כוח שפועל ומביא חיים חדשים, יופיע בעולם כטהרתו, בלא שיצטרך לשלב נוסף בעקבותיו. הוא הוא יהיה התכלית וגם האמצעי. כשם שבצחוק הסברנו כי זו המדרגה הגבוהה ביותר, כך גם בנושא זה, העיקר יהיה מצות עונה – לשמח את אשתו, ולא מצות פרו ורבו.

55. זכריה יד כ. ועיין גם צדקת הצדיק רס, שם מביא ר' צדוק ביאור ארוך על עניין זה שהוא סוד המשחק עם הליתן שמשחק הקדוש ברוך הוא, ואין כאן מקומו. שם גם מוזכר פסוק זה, בקשר עם הסוס כסמל לזימה, מה שקשור גם להערתנו הקודמת.